ISLOM FIQHIDA OZIQ-OVQAT MAHSULOTLARI HALOLLIGINI ANIQLASH MEZONLARINING TARIXIY SHAKLLANISHI VA ZAMONAVIY SERTIFIKATLASHGA TATBIQI

Lapasov Muhammadsodiq Akramjon o'g'li
Tel:909004569
Lapasovmuxammadsodiq@gmail.com

Annotatsiya. Tezisda oziq-ovqat mahsulotlari halolligini aniqlash mezonlarining Qur'on va Sunnatdagi asoslaridan klassik fiqh maktablarida tizimlashtirilishigacha bo'lgan tarixiy jarayon hamda ushbu mezonlarning zamonaviy sertifikatlash tizimida qo'llanishi tahlil qilinadi. Klassik matnlarning manbashunoslik ahamiyati, texnik ma'lumotlarni tekshirish va ishlab chiqarish zanjirini nazorat qilish masalalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: islom fiqhi, tarixiy shakllanish, hanafiy mazhabi, fiqhiy mezon, halol sertifikatlash, manbashunoslik, audit, ishlab chiqarish zanjiri.

Oziq-ovqat mahsulotlarining halolligiga oid qoidalar Qur'on va Sunnatda mustahkam normativ asosga ega bo'lib, islom huquqi taraqqiyoti davomida ushbu qoidalarning mazmuni, qo'llanish doirasi va amaliy ahamiyati musulmon faqihlar tomonidan batafsil ishlab chiqilgan. Islom huquqining dastlabki shakllanish bosqichlaridan boshlab musulmon jamiyatlarida oziq-ovqat iste'moli, hayvonlarni so'yish, poklik, savdo-sotiq va mahsulotlarning kelib chiqishi bilan bog'liq turli masalalar yuzaga kelgan. Ushbu masalalarga javob topishda Qur'on va Sunnat asosiy manba bo'lib xizmat qilgan, keyingi davrlarda esa fiqhiy usullar yordamida yangi holatlarga tegishli hukmlar ishlab chiqilgan. Natijada oziq-ovqat halolligi masalasi islom huquqining muhim amaliy yo'nalishlaridan biriga aylangan.

Islom huquqi tarixida dalillarni talqin qilish, umumiy qoidalarni muayyan vaziyatlarga tatbiq etish va huquqiy masalalarni tizimlashtirish jarayoni alohida o'rin tutadi. Faqihlar Qur'on oyatlari va hadislarni o'rganish bilan birga, ularning ma'nosini aniqlash, dalillar o'rtasidagi munosabatni belgilash hamda mavjud holatlarga mos huquqiy xulosalar chiqarish bilan shug'ullanganlar. Bunda matnning lug'aviy mazmuni, konteksti, boshqa dalillar bilan aloqasi va huquqiy qoidaning tatbiq etilish shartlari hisobga olingan. Shu tariqa oziq-ovqat, so'yish, poklik, iste'mol va savdo bilan bog'liq masalalar fiqhiy adabiyotlarda alohida mavzu va boblar doirasida bayon qilina boshlagan.

Oziq-ovqat halolligiga oid fiqhiy qarashlarning rivojlanishini o'rganish musulmon jamiyatlarining huquqiy va ijtimoiy tarixini anglash uchun ham muhimdir. Chunki oziq-ovqat masalalari faqat diniy taqiqlar va ruxsatlar bilan cheklanmaydi. Ular chorvachilik, dehqonchilik, hunarmandchilik, savdo aloqalari, shahar bozorlari va kundalik turmush tarzi bilan ham bog'liq bo'lgan. Turli hududlarda mahsulotlar turlari, savdo yo'llari va ishlab chiqarish usullarining farqlanishi fiqhiy masalalarning amaliy ko'rinishlariga ham ta'sir ko'rsatgan. Shu sababli oziq-ovqat halolligi haqidagi hukmlarni tarixiy sharoitdan ajratib o'rganish ularning shakllanish omillarini to'liq anglash imkonini bermaydi.

Hanafiy mazhabi oziq-ovqatga oid masalalarni huquqiy jihatdan tahlil qilish va tizimlashtirishda muhim ilmiy meros qoldirgan. Mazhab doirasida yozilgan muxtasarlar, sharhlar, keng qamrovli fiqhiy asarlar va fatvo to'plamlari hukmlarning turli davrlarda qanday ifodalanganini, asoslanganini va amaliyotga tatbiq etilganini kuzatish imkonini beradi. Ushbu asarlar faqat diniy-huquqiy hukmlarni o'zida mujassam etgan matnlar emas, balki musulmon olimlarining ilmiy uslubi, terminologiyasi, ta'lim an'analari va huquqiy fikrlash tarixini o'rganishda ham muhim manbalardir.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Hanafiy fiqh adabiyotidagi muxtasar janri hukmlarni qisqa, ixcham va tizimli shaklda bayon etishi bilan ajralib turadi. Al-Quduriy qalamiga mansub Muxtasar al-Quduriy mazkur janrning mashhur namunalaridan biridir. Asarda ko'plab amaliy fiqhiy masalalar qisqa shaklda ifodalangan bo'lib, u mazhabda shakllangan huquqiy qarashlarni tizimli o'rganish uchun muhim manba hisoblanadi. Muxtasarlarning o'ziga xos xususiyati shundaki, ularda ayrim hukmlar batafsil dalillashsiz bayon etilishi mumkin. Shu sababli tadqiqotchi muayyan hukmning mazmunini to'liq anglash uchun boshqa manbalar, jumladan, sharhlar va keng qamrovli fiqhiy asarlarga ham murojaat qilishi zarur.

Muxtasar matnlarni manbashunoslik nuqtayi nazaridan o'rganish bir necha jihatni qamrab oladi. Avvalo, asarning tuzilishi, mavzularning ketma-ketligi va qo'llangan fiqhiy terminlar aniqlanadi. Keyin muayyan masala boshqa hanafiy manbalarda qanday yoritilgani bilan qiyoslanadi. Shuningdek, matnning keyingi davrlarda qanday sharhlanganiga, unga qanday izohlar yozilganiga va ta'lim jarayonida qanday qo'llanganiga e'tibor qaratiladi. Bu yondashuv qisqa matnda ifodalangan hukmlarning kengroq ilmiy an'ana ichidagi o'rnini aniqlashga yordam beradi.

Burhoniddin al-Marg'inoniy qalamiga mansub Al-Hidoya hanafiy fiqhining keng tarqalgan asarlaridan bo'lib, unda turli huquqiy masalalar muhokama qilinadi va ayrim hukmlarning dalillari keltiriladi. Ushbu asar muxtasar matnlarda ixcham shaklda ifodalangan qarashlarni kengroq fiqhiy munozara doirasida o'rganish imkonini beradi. Oziq-ovqat halolligiga oid mavzularni tadqiq etishda Al-Hidoya orqali hukmlarning qanday asoslanganini, muayyan masalalarda qanday dalillar keltirilganini va mazhab doirasidagi huquqiy mulohazalar qanday ifodalanganini aniqlash mumkin.

Alouddin al-Kosoniy qalamiga mansub Badoe' as-sanoe' fi tartib ash-sharoe' esa hanafiy fiqhining keng qamrovli manbalaridan biri sifatida ahamiyatlidir. Ushbu asarda fiqhiy masalalar izchil tartibda bayon qilinib, ko'plab mavzularda hukmlarning asoslari va tafsilotlari muhokama etiladi. Mazkur asarni al-Quduriy va al-Marg'inoniy asarlari bilan qiyoslash orqali bir masalaning turli janrdagi manbalarda qanday ifodalanganini o'rganish mumkin. Bunda faqat hukmlarning o'xshash yoki farqli jihatlarini qayd etish bilan cheklanmasdan, ularning bayon etilish usuli, dalillarning keltirilishi va mualliflarning ilmiy yondashuvlarini ham tahlil qilish lozim.

Muxtasar, sharh va keng qamrovli fiqhiy asarlar o'rtasidagi farqlar hanafiy fiqhining tarixiy rivojlanishini anglashda muhim ahamiyat kasb etadi. Muxtasarlar ko'pincha amaliy hukmlarni qisqa shaklda jamlasa, sharhlar matndagi iboralarni izohlaydi, atamalarni ochib beradi va ayrim masalalarning dalillarini muhokama qiladi. Keng qamrovli asarlarda esa huquqiy masalalar batafsilroq tahlil qilinishi mumkin. Biroq bu janrlarni bir-biriga mutlaqo qarama-qarshi qo'yish to'g'ri emas, chunki har bir asarning maqsadi, auditoriyasi va ilmiy vazifasi turlicha bo'lishi mumkin. Ularni o'zaro bog'liq holda o'rganish mazhab ichidagi bilimlarning uzatilishi va rivojlanishini tushunishga yordam beradi.

Keyingi davrlarda yaratilgan sharhlar, hoshiyalar va fatvo to'plamlari ham oziq-ovqat halolligi masalalarini tarixiy jihatdan o'rganishda muhim o'rin tutadi. Sharh va hoshiyalar avvalgi matnlarning mazmunini tushuntirish, murakkab iboralarni izohlash va muayyan masalalar yuzasidan ilgari bildirilgan qarashlarni muhokama qilishga xizmat qilgan. Fatvo to'plamlarida esa amaliy hayotda yuzaga kelgan savollarga berilgan javoblar jamlangan. Bunday manbalarni tahlil qilish orqali fiqhiy qoidalarning muayyan davr va hududlarda qanday qo'llanganini, yangi vaziyatlar qanday baholanganini va avvalgi huquqiy qarashlar qanday davom ettirilganini o'rganish mumkin.

Biroq keyingi davr manbalarida keltirilgan har qanday qarashni avvalgi davrga tegishli deb hisoblash mumkin emas. Manbaning yozilgan vaqti, muallifning ilmiy muhiti, foydalangan manbalari va muhokama qilayotgan masalasining tarixiy sharoiti alohida tekshirilishi kerak. Shuningdek, bir

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

hukmning bir necha asarda takrorlanishi uning tarixiy taraqqiyotini avtomatik ravishda ko‘rsatmaydi. Buning uchun matnlar o‘rtasidagi aloqalar, iqtiboslar, terminologik o‘zgarishlar va sharhlash an’analari aniqlanishi zarur. Aynan shu jihatlar manbashunoslik yondashuvining muhim tarkibiy qismini tashkil etadi.

Klassik fiqh manbalarini ilmiy tadqiq qilishda matnshunoslik va manbashunoslik usullaridan foydalanish muhimdir. Matnshunoslik muayyan asarning qo‘lyozma va bosma nusxalarini qiyoslash, matn variantlarini aniqlash hamda ishonchli matnni belgilash bilan bog‘liq bo‘lsa, manbashunoslik asarning kelib chiqishi, muallifligi, yaratilish sharoiti, mazmuni va ilmiy muomaladagi o‘rnini o‘rganadi. Agar tadqiqotda klassik asarlardan aniq iqtiboslar keltirilsa, foydalanilgan nashrning to‘liq bibliografik ma’lumotlarini ko‘rsatish va tegishli sahifalarni tekshirish lozim. Bu talab ilmiy xulosalarning ishonchliligini ta’minlash hamda turli manbalardagi qarashlarni to‘g‘ri qiyoslash uchun zarur.

Zamonaviy oziq-ovqat ishlab chiqarish tizimi klassik davrlardagi ishlab chiqarish va savdo sharoitlaridan sezilarli darajada farq qiladi. Hozirgi kunda ko‘plab oziq-ovqat mahsulotlari xalqaro ta’minot zanjirlari asosida tayyorlanadi. Xomashyo bir davlatda yetishtirilishi, boshqa hududda qayta ishlanishi, uchinchi mamlakatda qadoqlanishi va undan keyin turli bozorlarga yetkazilishi mumkin. Bunday tizimda mahsulotning kelib chiqishi va tarkibi haqida ishonchli ma’lumot to‘plash murakkab vazifaga aylanadi. Shu sababli oziq-ovqatning halolligini aniqlashda yakuniy mahsulotning tarkibini tekshirish bilan bir qatorda, ishlab chiqarish jarayonining barcha muhim bosqichlarini hisobga olish zarur.

Zamonaviy oziq-ovqat sanoatida ishlatiladigan ayrim moddalar hayvon, o‘simlik yoki mikrobiologik manbalardan olinishi mumkin. Fermentlar, jelatin, emulsifikatorlar, aromatizatorlar va boshqa qo‘shimchalarning kelib chiqishi hamda ishlab chiqarilish usuli mahsulotni fiqhiy jihatdan baholashga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bunda moddaning nomi yoki kimyoviy xususiyatining o‘zi har doim ham uning kelib chiqishini aniqlash uchun yetarli bo‘lmaydi. Xomashyo yetkazib beruvchining hujjatlari, texnologik ma’lumotlar, tarkib deklaratsiyalari va zarur hollarda laboratoriya tekshiruvlari orqali qo‘shimcha ma’lumot olish talab etilishi mumkin.

Bundan tashqari, mahsulotning halolligini baholashda ishlab chiqarish zanjirining kuzatuvchanligi muhim o‘rin tutadi. Kuzatuvchanlik deganda xomashyo va tarkibiy qismlarning kelib chiqishi, ularning qayta ishlanishi, saqlanishi, tashilishi va yakuniy mahsulotga aylanishi haqidagi ma’lumotlarni izchil kuzatish imkoniyati tushuniladi. Masalan, mahsulot tarkibidagi biror qo‘shimchaning qayerdan olingani aniq bo‘lmasa, uning shar’iy maqomini baholash uchun qo‘shimcha hujjatlar talab qilinishi mumkin. Xuddi shuningdek, bir ishlab chiqarish uskunasida turli turdagi mahsulotlar tayyorlanadigan holatlarda tozalash tartibi, mahsulotlarning o‘zaro aralashish ehtimoli va tegishli nazorat choralari ham o‘rganiladi.

Bunday sharoitda halol sertifikatlash mahsulot va ishlab chiqarish jarayonining belgilangan talablarga muvofiqligini baholashga qaratilgan tashkiliy tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Sertifikatlash jarayoni, odatda, mahsulot tarkibiga oid hujjatlarni o‘rganish, xomashyo manbalarini tekshirish, ishlab chiqarish jarayonini baholash va zarur hollarda laboratoriya tahlillaridan foydalanishni o‘z ichiga olishi mumkin. Sertifikatlovchi tashkilotning vazifasi qo‘llanadigan standart va mezonlar asosida muvofiqlikni baholashdan iborat. Shu bilan birga, sertifikatlash tartiblari va talablar tashkilot, mamlakat yoki standart tizimiga qarab farqlanishi mumkin.

Halol sertifikatining mavjudligi mahsulot muayyan sertifikatlash tizimining talablariga muvofiq deb baholanganini bildiradi. Biroq bu holat barcha fiqhiy masalalar bo‘yicha musulmon olimlari o‘rtasida mutlaq yakdillik mavjudligini anglatmaydi. Ayrim tarkibiy moddalar, ishlab chiqarish

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

jarayonlari yoki kimyoviy o‘zgarishlarning fiqhiy maqomi yuzasidan turli qarashlar bo‘lishi mumkin. Mazhablar, ulamolar kengashlari va milliy sertifikatlash standartlari o‘rtasidagi ayrim farqlar ham shundan kelib chiqadi. Shu sababli sertifikatning qaysi standart asosida berilgani, qanday talablar qo‘llangani va tekshiruvning qaysi jihatlarni qamrab olgani haqida aniq ma’lumotga ega bo‘lish muhimdir.

Sertifikatlashda laboratoriya tekshiruvlari ham muhim vosita hisoblanadi, biroq ularning imkoniyatlari va chegaralarini to‘g‘ri anglash lozim. Laboratoriya tahlili muayyan moddaning mavjudligi, miqdori yoki ayrim xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi. Lekin laboratoriya natijasining o‘zi har qanday vaziyatda yakuniy fiqhiy hukmni belgilamaydi. Masalan, mahsulotda muayyan modda aniqlanganida, uning manbasi, ishlab chiqarish jarayoni va tegishli fiqhiy qarashlar birgalikda baholanishi kerak bo‘lishi mumkin. Shuningdek, tahlilda biror moddaning aniqlanmagani uning butun ishlab chiqarish zanjiri shar’iy talablarga muvofiq bo‘lganini mustaqil ravishda isbotlamaydi.

Shu jihatdan zamonaviy sertifikatlash diniy-huquqiy mezonlar va texnik tekshiruvlar o‘zaro hamkorlik qiladigan amaliy soha sifatida qaralishi mumkin. Fiqhiy tahlil mahsulot va jarayonning shar’iy jihatdan qanday baholanishini belgilashga xizmat qilsa, texnik tekshiruvlar ushbu baholash uchun zarur bo‘lgan faktik ma’lumotlarni taqdim etadi. Bunday hamkorlikda diniy-huquqiy xulosa chiqaruvchi mutaxassislar bilan oziq-ovqat texnologiyasi, kimyo, mikrobiologiya va sifat nazorati sohasidagi mutaxassislar o‘rtasida ma’lumot almashish muhim ahamiyatga ega. Natijada mahsulotning kelib chiqishi va tarkibiga oid dalillar fiqhiy mezonlar bilan izchil bog‘lanishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, oziq-ovqat halolligiga oid qoidalarning tarixiy rivojlanishi Qur’on va Sunnatdagi normativ asoslarning fiqhiy talqin qilinishi, amaliy masalalarning tizimlashtirilishi va turli davrlarda yangi vaziyatlarga tatbiq etilishi bilan bog‘liq. Hanafiy mazhabining Muxtasar al-Quduriy, Al-Hidoya va Badoe’ as-sanoe’ kabi asarlari ushbu jarayonni o‘rganish uchun muhim manbalar hisoblanadi. Keyingi davrlardagi sharhlar, hoshiyalar va fatvo to‘plamlari esa avvalgi huquqiy qarashlarning qanday talqin qilinganini hamda amaliy hayotga qanday tatbiq etilganini aniqlashga yordam beradi.

Zamonaviy oziq-ovqat ishlab chiqarish va halol sertifikatlash tizimlari esa mahsulot tarkibi, xomashyo kelib chiqishi va ishlab chiqarish jarayonini batafsil tekshirishni talab etadi. Klassik fiqhiy meros bilan ushbu tizimlarni bog‘lashda tarixiy va zamonaviy institutlar o‘rtasidagi farqlarni saqlash, umumiy tamoyillarni ehtiyotkorlik bilan qiyoslash hamda texnik dalillarni fiqhiy tahlil bilan uyg‘unlashtirish muhimdir. Shu tariqa oziq-ovqat halolligi masalasi islom huquqi tarixi, manbashunoslik va zamonaviy amaliyot kesishgan ilmiy yo‘nalish sifatida chuqurroq tadqiq etilishi mumkin.

Oziq-ovqat halolligiga oid mezonlarning tarixiy shakllanishi Qur’on va Sunnat dalillari, fiqhiy usullar va mazhabiy adabiyotlar o‘rtasidagi uzviylikni ko‘rsatadi. Zamonaviy sertifikatlash murakkab ishlab chiqarish zanjirida tarkib, jarayon va hujjatlarni tekshirishga yordam beradi, lekin shar’iy hukmning o‘rnini bosmaydi. Ishonchli yondashuv klassik manbalarni aniq nashrlar asosida tahlil qilish, texnik faktlarni tekshirish, sertifikat mezonlarini oshkora bayon etish va ixtilofli masalalarni xolis ko‘rsatishni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qur’oni karim. Baqara surasi, 2:168, 2:173; Moida surasi, 5:3.
2. Al-Quduriy, Abu al-Husayn Ahmad ibn Muhammad. Mukhtasar al-Quduriy.
3. Al-Marghinoniy, Burhoniddin. Al-Hidoya fi sharh Bidayat al-mubtadi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

4. Al-Kosoniy, Alo'uddin. Badoe' as-sanoe' fi tartib ash-sharoe'.
5. Ibn Obidin, Muhammad Amin. Radd al-muhtor 'ala ad-Durr al-muxtor.
6. Codex Alimentarius Commission. General Guidelines for Use of the Term "Halal". FAO/WHO. https://www.fao.org/4/y2770e/y2770e08.htm
7. Fahad, S. va boshq. Global Trends in Halal Food Standards: A Review. Foods, 2023, 12(23), 4200. https://doi.org/10.3390/foods12234200
8. The multiplicity of halal standards: a case study of application to slaughterhouses. Journal of Ethnic Foods, 2021. https://doi.org/10.1186/s42779-021-00084-6

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.